

Németh László (1901—1975)

Most, hogy homlokán nem ég többé „a nyugtalanság csillaga“, és a racionalista nemzeti tudat a magyar irodalom legnagyobbjai közé emelte, talán nem hangzik túlzónak a szívszorító ítélet: Németh László halálával nemcsak a magyar művelődéstörténetet, hanem a mai európai kultúrát érte pótolhatatlan veszteség.

Régi felismerésem, nem a kegyelet vagy a ránk-nem-figyelés miatti indulat mondatja velem, hogy ez a vélemény akkor is bizonyítható igazság volna, ha Németh László hatalmas életművéből csak az esszét, a drámát vagy csak a regényírói munkásságot méltányolja tárgyilagosan és idejében a nem mindig hálás jelen vagy utókor. Mert a *Készülődés*, a *Minőség forradalma*, a *Kisebbségben*, a *Kísérletező ember*, a *Sajkódi esték* vagy a *Kiadatlan tanulmányok* több száz dolgozata és esszéje éppúgy egy rendkívüli európai szellem meg- és felrázó gondolkodói-írói teljesítményéről vall, mint a *VII. Gergely*, a *Husz János*, a *Galilei*, a *két Bolyai*, az *áruló*, a *Széchenyi* vagy a XX. századi lélektani regény egyik legnagyobb példája, az *Iszony*.

Akik a rendteremtő értelemnek erről a páratlan szép-mohóságáról csak a teljesítmény szédületes arányait méricskélve ítélkeztek, értetlenül álltak egy kérdés előtt: lehet-e eléggé mély az az író, aki gyakorló orvosként nagy visszhangú, rögtön babérokat hozó szépírói indulás után húsz- és egynéhány évesen „a szellemi élet organizátora“ akar lenni, harmincévesen egymaga ír tele egy egész, tanulmány jellegű folyóiratot, amelyben olyan eltérő költői, gondolkodói világok képviselőiről ítélkezik, mint Keats, Ortega, Pirandello, Proust, Rabelais, Kant, Spengler, Freud, Martin du Gard, Einstein, Frobenius, Lévy-Bruhl és García Lorca, vagy emelkedhet-e igazi európai magaslatokba az a regényíró, aki egészen a táji jelleg

felismerhetőségéig realistán ábrázolt magyar valóságot felmutatva akart utat törni a világirodalomba.

A kétkedésekre a művek az igazi cáfolatok. Amit Németh László Keatsról szóló gyönyörű esszéjének bevezető soraiban mond, rá is teljes egészében helyes: „Ha behunom a szemem és kimondom a szót”: esszé, az ő *Keats Hype-riónja vagy a Minőség forradalma* jut eszembe. Ha a Proust-irodalom rengetegében azt a művet keresem, amely *Az eltűnt idő nyomában* időszemléletének igazi titkát fejtí meg, még csak nem is Bergsont, hanem az ő tanulmányát olvasom újra. Mint ahogy tőle, a Csehov-levelek tartalmát elemző idős írótól kaptam kulcsot a csehovi varázsos-báj rejtelmeinek zárjához is.

Németh László párját ritkító kritikai érzékenységre jellemző, hogy néha egyetlen műből érzett rá egy egész írói valóság, egy alapvető alkotáslélektani probléma vagy egy-egy gondolkodói alkat lényegére. És nemegyszer jóval azelőtt, hogy ezek az általa felfedezett tartalmak akár csak a legtisztábban látó kritikusok tudatába is felszivódtak volna. Az életműve kibomlását állandóan kísérő heves viták jó részének éppen ez volt az egyik mozgatója.

A világgkultúra titkait élete végéig nyugtalanul kereső Németh László tájékozódása előtt nem voltak nyelvi korlátok. A 12 nyelven olvasó író nem szorult tolmácsok segítségére. Közvetítők nélkül hatolt tehát be egy-egy írói és gondolkodói világ tartalmi és formai problémáiba. Hogy mennyire valóban az előbb említett példátlan beleérzőkészséggel, az elemzett műveket szétszedő csillogó eszszék mellett remek, az eredeti művekkel egyenrangú fordításai is mutatják.

Biztos, hogy ennek a kivételesen ritka kritikus mélyrelátásnak — amelynek nemcsak kifeje, „idegen” költői, gondolkodói világok jelzéseinek érzékelésére voltak szuperérzékeny antennái, hanem befele forduló vevőkészülékei is működtek — volt meghatározó szerepe abban, hogy Németh László a saját szépírói-gondolkodói teljesítményét józanul tudta felülbírálni.

A szépírói emelkedés újabb és újabb állomásait jelző regényeit a központi gondolatok és a megvalósult művészi szándék összefüggéseiben vizsgáló nem indokolatlanul juthat arra a következtetésre, hogy mindeniket egyetlen nagy törekvés fűzi össze: elérni az elérhetlent: megrajzolni az Embert, aki a visszahúzó világ dzsungeljében is ösvényt vág a tisztaság, a minőség birodalma felé, hogy eleven valóságként mutassa fel az eszményi Ember-képletet. Legtöbb csodálatos nőalakja, de főként az *Isony Kárász* Nellije tanúsítja mindezt a legeurópaibb, a legvilágirodalmibb szinten. Nem véletlen, hogy a nemzeti jelleg és az európai-ság kapcsolatát csak a hamis végletekben látó kritika éppen ezt a remekművet értette a leginkább félre. A regényíró Németh László ugyanis ezzel a művével bizonyította, hogy Huszár-pusztá és Fánics társadalmi-emberi valósága éppúgy lehet európai regény színhelye, mint Párizs vagy London. Az *Isony* egyre terjedő nemzetközi visszhangja is mutatja már, hogy Bovaryné, Anna Karenina, Natasa Rosztova, Fontanin Jenny, Akszinya és sok más világirodalmi rangú nőalak íróilag azonos színvonalú társa, a sokak szemében ártatlan és „rokonszenves”, kedélyes jelentéktelenséggel is kibékíthetetlen harcban álló Kárász Nelli a tisztaság szimbólumaként vonul be a világ számontartó emlékezetébe.

Nem hiszem, hogy igazuk volna azoknak, akik úgy vélik, hogy mindezt nem nekünk, hanem ki tudja milyen távoli jövőben, ki tudja kiknek kell kimondaniuk. A kritika nem lehet csak az ostromlás vagy az önostorozás, a saját értékeinket lekicsinylő elismergetések műfaja, mert nemcsak a nagyvilág joga felfedezni valakit egy nemzetnek, hanem fordítva is.

Ebből az igazságból Németh László írói programot formált. A Délkelet-Európában élő népek irodalmát higgadt józansággal dicséret tanulmányait ugyanaz a pedagógusi szándék fűti, mint az „európai utas” írásait: felülemelkedve minden romboló klikkszellemen, felmutatni az igazi kultúrértékek humanizáló hatalmát.

Ebben a nemes törekvésben az ideológus Németh László nemegyszer tévedett is. De semmiképpen sem abban, hogy a *Nyugat* legpozitívabb, Európára néző hagyományait egy nemzetszemlélettel akarta összebékíteni, hanem főként abban, hogy a harmadikutaság félrevezető mítoszait romboló filozófiákat csak az idealizmus vagy materializmus alternatívájában gondolkodók tévedéseinek hitte, és ezzel ő maga újabb megtévesztő mítoszok teremtője és forrása lett. Gondolkodói becsületességére vall mégis, hogy tévedéseit — a szocializmus mellett kiállításával — olyan időkben is korrigálta, amikor józansága nem számíthatott semmilyen hivatali elismerésre vagy „népszerűsége”. De ő „európai utasként” sem azért kalandozott szellemi égtájakon, hogy enciklopédikus tudását fitogtatva váljék ünnepelet apostollá, hanem mert nép- és nemzetnevelő programjának elidegeníthetetlen része volt mindig „a tanítás mindent elborító szenvedélye”.

Nem egyszerűen életrajzi kuriózum, hogy ez a gyönyörű szenvedély milyen eredményekben öltött testet. A közel száz kötetnyi életmű túlnyomó része a két kultúra feloldhatatlan ellentétét ma különösen élesen hangoztató teóriák meggyőző cáfolata.

Ezért mondom: Németh László nem csupán vállalkozásai nagyszerűségével vagy monumentális életműve időtálló eredményeivel magasult példaképpé, hanem azzal is, ahogyan állandóan jobbat akaró szenvedélyében, a saját korlátai ellen lázadó kormozatlan jellemként, a csalhatatlanság valótlanul lenge mítoszát rombolva építette az igazi nagyság eszményét.

Lehet-e véletlen, hogy megkésve, a több évtizedes elszigeteltségre és „megdobált magányra” ítéltétség után igazán végül is az a világ becsülte meg, amely hamis illúzióktól megtisztított minőség-álmát megvalósíthatja.

Rácz Győző

Mutató — az újsághoz

Mutatók korát éljük. Nélkülük nem tudunk tájékozódni a gazdasági életben, a társadalmi mozgások tanulmányozásában, hiányukban eltévedünk, behozhatatlan időzavarba kerülünk a tudományos kutatásban. S ha az újságot nem csupán egy-egy napunk (rövidéletű) kísérőtársaként fogjuk fel, de mint figyelemmel kísérendő tudatalakító tényezőt, valamilyen támpontra, összegezésre igencsak szükségünk van. A folyóiratok félévi, évi tartalomjegyzékeket jelentetnek meg, néha feltűnik valamelyik fontosabb folyóirat teljes repertórium is, a napilapok irodalmi anyaga azonban többnyire végérvényesen betemetődik, legfeljebb egy-egy szerző kötetében támad fel az írások egy része.

Hogy a veszteség mekkora, az csak olyankor sejjik fel, amikor akad egy elszánt vállalkozó, s hálátlanul időigényes munkájának eredményét leteszi íróasztalunkra. Mint most László Ferenc, az *Igazság* régi belső munkatársa, aki államvizsgadolgozatként a lap ótévi (1969—1973) irodalmi jellegű közleményeinek bibliográfiáját készítette el. A bevezetőben László Ferenc Kosztolányit idézi: „Tudom, hogy írói körökben általában megvető kézlegyintéssel szokták elintézni a napilapok akár méltányoló, akár ócsárló kritikáit, melyek szerintük úgysem számítanak. Nagyön helytelenül. Művelt országokban az újság az irodalom küzdőporondja, az újság viszi tova sebes szárnyán a híreket, sok százezer példányban, az újság alakítja a közízlést, hoz törvényt, emel vagy buktat, az irányítja az olvasók taborát, kik lelkileg vesznek részt a vitákban, s hatásuk alatt sietnek a könyvesboltba.”

László bibliográfiájának azonban nincs szüksége tekintélyvervekre; minthogy a mához közeli időszakot ölel fel, a nevek és címek még könnyen hívják elő olvasmányemlékeinket, s meggyőznek arról, hogy valóban kár volna veszni hagyni ezt a mennyiségileg-minőségileg tekintélyes anyagot. A romániai magyar irodalom egy szakaszát (több szakaszát?), különböző helyzeteit és lehetőségeit jellemzik az *Igazság* irodalmi vállalkozásai, váltakozó szintű irodalmi-publicisztikai közlései. Mág emlékszünk például az 1969-es első „Vasárnapi oldal”-ra (Katona Ádám szerkesztésében), amely Tamási Áront szólaltatta meg újra nagyközönségünk előtt, neves kortársakat és utódokat is mozgósítva. *Kolozsvár felfedezése*, Herédi Gusztáv népszerű sorozata, sajnos, mindmáig csak a régi lapszámokban található meg (több mint 50 közlemény!), noha biztos könyvsiker lehetne. Sinkó Zoltán az *Igazság* hasábjain vált az olvasók méltán kedvelt írójává, jelentős humoristává. Itt szerzett — nemcsak újságírói — rutint Kiss János és Kádár János; sem az epikus, sem a lírikus pályát nem lehet majd megrajzolni az *Igazság*-kollekció tanulmányozása nélkül. (Néhány beszédes szám: a jelzett időszakban Sinkó 240, Kádár 181, Kiss János 125 közleménnyel szerepel.)

De nem csupán e szerencsésen kialakult — ma Keszthelyi Gyula és Kiss János hozzáértő irányításával dolgozó — szerkesztőségi közösségről van szó; Herédi mellett publicisztikai rovattal volt jelen többek közt Bálint Tibor, Fodor Sándor, Lászlóffy Aladár, Panek Zoltán, Szöcs István. A lap olvasói gyakran találkozhatnak Bajor Andor és Balogh Edgár, Hornyák József és Jordáky Lajos, Király László és Kiss Jenő, Markó Béla és Mikó Imre, Salamon László és Szilágyi András írásaival is. Az *Igazság* saját nevelésű ifjú kritikusai, Horváth Sz. István, H. Szabó